

УДК 316.33

СОЦІОЛОГІЧНІ ПАРАДИГМИ ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЦЕСІВ

С. І. Устич

*Інститут транскордонного співробітництва,
вул. Цегольнянська, 3, м. Ужгород, Україна, 88000,
ustich_si@ukr.net*

У статті досліджено генеалогію соціологічної рефлексії кордонів та транскордонних процесів. Розглянуто основні концепції природи, механізмів розвитку та функціональної ролі транскордонних явищ. Обґрунтовано необхідність переходу до інтегрального, багатофакторного аналізу динамічного стану сучасних кордонів на засадах системної методології.

Ключові слова: кордони, транскордонні процеси, соціологічні парадигми, глобалізація, системна методологія, індексація, моніторинг

Багатство завжди потребувало простору. Відомо, що кордони – це спосіб забезпечення інтересів суб'єктів у використанні ними тих чи інших просторових ресурсів, спосіб територіального розподілу, організації багатства. Будучи результатом штучно, політично “розірваного” простору, *кордони та їх динамічне буття – транскордонні процеси (ТКП)*¹ – у всі часи виступали чинником суспільних збурень, драматичних колізій, розв'язання яких дуже часто відбувалося в трагічній формі війн. Тому мир завжди був великим, але нетривалим святом для народів. За оцінками Р. Джексона (Jackson), після 1945 року на планеті нараховується всього 26 мирних днів [1, с. 201].

Зважаючи на це, проблеми кордонів та явищ, їм супутніх, в минулому і зараз викликали у соціуму значний пізнавальний інтерес. Особливу увагу вони привертають нині у зв'язку із революційними змінами, що відбулися в способах суспільного подолання простору та прискорення часу.

Сучасна глобалізація життя продукувала нову філософію просторового розмежування держав, а з ним і буття людини. Ми є очевидцями розгортання вкрай суперечливого процесу: з одного боку – майже повного подолання кордонів (як у випадку країн – членів Європейського Союзу), чи бодай їх “розмивання”, з іншого – свого роду реінкарнації жорстких державно-територіальних розмежувань. Сумно констатувати, що сьогодні, на початку III тисячоліття багато хто з громадян може із заздністю згадувати першу “неписану” конституцію Англії – “Велику хартію вольностей” (“*Magna Charta libertatum*”), прийняту ще в 1215 р. Адже статтями 41 і 42 цього легендарного

---

¹ Аналіз суті та форм транскордонних процесів не є метою цієї статті. Варто зазначити тільки, що у розумінні автора поняття “транскордонне”, “транскордонні процеси” відображають будь-яке явище (суб'єктну комунікацію, відносини, взаємодію чи природній обмін речовиною, енергією тощо), пов'язане із перетином лінії державного кордону

документу закріплювалися права кожного вільно пересуватися як в межах країни, так і виїжджати за межі королівства [2].

Ці об'єктивні обставини висувають на перший план *проблему адекватного теоретичного відображення соціальної динаміки транскордонних явищ та пошуку шляхів ефективного використання отриманого знання для оптимізації управління транскордонними процесами. Метою статті є ідентифікація та дослідження основних етапів розвитку соціологічного відображення транскордонних феноменів, а також визначення головних завдань теоретичного осмислення сучасного розвитку кордонів в контексті глобалізації.*

Розглядаючи минулий і сучасний розвиток теоретичної рефлексії транскордонних процесів, на мій погляд, *можна виділити три його основні етапи*: 1) етап виникнення протоїдеї кордону та її примітивно-утилітарного обґрунтування; 2) етап формування теоретичних уяв про феномен кордонів та їх картографічної матеріалізації; 3) етап розгорнутих концепцій місця та ролі транскордонних процесів в житті суспільства.

Перший етап здебільшого пов'язаний з трактуваннями кордонів, що містяться в релігійно-світоглядних системах іудаїзму, християнства, конфуціанства, ісламу та ліберальній традиції. Трактування ці мали переважно етичний характер [3]. Крім цього, осмислене практичне використання ідея кордонів знайшла, зокрема, в Римській імперії в ієрархії поселень, міст, провінцій та регіонів.

В середні віки, коли контролю над містами та територіями приділялося значно більше уваги, прикордонна проблематика стала викликати жвавий інтерес. Цьому, зокрема, сприяло й вдосконалення технологій позначення місцевості на карті. В результаті зусиль географів та картографів вдалося чітко ідентифікувати фізичні контури кордонів. А в “Французькому географічному словнику” 1783 р. вперше з’явився термін “frontiere” – “кордон”.

Ці досягнення вчених зробили можливим ввести в політичну практику демаркацію загальноновизнаних кордонів земель. Першим письмово підтвердженим фактом такої демаркації був Вестфальський договір між Іспанією та Данією. В договорі встановлювалися кордони територіальних володінь Англії, Франції, Данії, Німецького князівства, Московії, Польщі, Туреччини, Іспанії та Швеції. Вестфальський договір ознаменував собою *початок ери національних держав та націоналізму* [4].

Ще раніше, за часів Відродження XV–XVI ст. в політичних поглядах все більше утверджується один із постулатів раннього націоналізму – принцип рівноваги сил, що обґрунтовувався вже в античні часи [5, с. 25–45].

На початку XV ст. венеціанський політик Франческо Барбаро (Barbaro) виступав за союз незалежних італійських республік на засадах стійкого балансу сил. Знаменитий Ніколо Макіавеллі (Machiavelli) також відзначав, що міжнародний порядок в роздробленій Італії зберігався завдяки тому, що в ній була відсутня ієрархічна підлеглість єдиному центру. “Деякі з нових міст та держав, що виникли на руїнах Риму, проявили настільки великі здібності, що, хоч ні одне з них не панувало над іншими, вони все ж знаходилися в такій гармонії й були так добре зв’язані одне з одним, що визволили Італію й захищали її від варварів” [6, с. 222].

Поступово доктрина рівноваги сил стверджується в європейському масштабі. В роботі “Політичні роздуми стосовно війни проти Іспанії” відомий Френсіс Бекон (Bacon)

підкреслював, що підтримка рівноваги є завданням і Англії, і Франції, і Іспанії. При надмірному посиленні однієї з них інші об'єдналися для відновлення балансу сил [6, с. 224].

На переговорах з французьким королем Франциском I (François) англійський король Генріх XIII (Henry) переконував партнера, що той повинен виконати місію підтримання рівноваги між Францією та Карлом V (Karl). Французький політик Жан Боден (Bodin) зробив спробу теоретичного обґрунтування доктрини. Він, зокрема, наголошував, що слід перешкодити досягненню будь-якою державою такої могутності, яка дозволила б їй нав'язувати свою волю як закон іншим країнам. Отже, “безпека монархів та республік ґрунтується на взаємному врівноваженні їх сил” [6, с. 223].

У доктрини рівноваги сил були й є свої противники. У 80-ті роки ХУІ ст. визначний представник італійської контрреформації Джованні Ботеро (Botero) не мав сумніву в тому, що люди, “які приділяють так багато уваги рівновазі сил, турбуються не про загальне благо, не про благо християнства, не про благо роду людського; вони не ставлять за мету особливе благо тієї чи іншої держави чи народу, а тільки інтереси того чи іншого монарха” [7, с. 313–314]. Але аргументи опонентів доктрини, як правило, не знаходили широкої підтримки.

Більш того, ця доктрина лягла в основу принципово нового геополітичного бачення європейського континенту, так би мовити, європоцентризму. Центральним поняттям нової геополітики став географічний термін “Європа”. Цей термін поступово витіснив попередні збірні поняття “християнський світ” та “християнство”. Вчені встановили навіть хронологічні рамки даного процесу – час між 1680 та 1715 роками.

В Утрехтському мирному договорі 1713 р. в останній раз згадувалася *Respublica Christiana* і вперше відзначалося, що його метою є підтримка балансу сил в Європі [8, с. 15]/ І що особливо важливо, з часом акцент робився не тільки на єдності континенту, але й на незалежності складових його частин – європейських держав. Мислителі Пенн (Penn), Беллерс (Bellers), Лейбніц (Leibniz) всіляко відстоювали і обґрунтовували європейську ідею. Не виключався і проект створення федерації європейських держав. Хоч у цьому плані були й, кажучи сучасною мовою, євроскептики. В праці “Дух законів” (1748 р.) Шарль Монтеск'є (Montesquieu), погоджуючись з тим, що європейські країни складають певну спільність, все ж висловлював сумнів у можливості створення в Європі єдиної держави. Максимально можливою він вважав ситуацію, коли європейські держави робили б одна одній добре під час миру і мінімум поганого під час війни [9, с. 283].

Третій етап теоретичної рефлексії кордонів, що розпочався в кінці ХІХ – початку ХХ ст., означав появу перших систематичних концепцій. Як правило, в центрі цих теоретичних конструкцій знаходився той чи інший фактор розвитку кордонів. Скажімо, в основі запропонованої Т. Гоулдіхом (Holdich) та М. Лайдом (Lyde) парадигми були “достойнства” кордонів. В залежності від того, як вони впливали на посилення або послаблення напруженості, чи навіть виникнення війни між державами, їх кваліфікували як добрі й погані [10].

Всебічний аналіз концепцій кордонів та транскордонних процесів, починаючи з кінця ХІХ ст., зробив В. Колосов в роботі “Дослідження кордонів: мінливі перспективи та теоретичні підходи” [11]. Вчений виділяє два основні теоретичні підходи, характерні для цього періоду: традиціоналістський та постмодерністський.

Традиціоналістський підхід, на думку автора, включає в себе історичну картографію, типологічний, функціональний і політичний методи.

Що торкається історичної картографії, то її основними представниками є Дж. Енсел (Ancel) – Франція, І. Боумен (Bowman) – США, Р. Гатшорн (Hartshorn) – США, Е. Банс (Banse) – Німеччина. В рамках цієї дослідницької школи акумулювалися емпіричні дані, деталізувалися карти економічної і соціальної структури прикордонних регіонів, проводилися численні конкретні аналізи. Все це мало велике значення для делімітації та демаркації кордонів у післявоєнній Європі, а також делімітації колоніальних володінь в Африці та Азії.

Типологічний підхід використовувався для різноманітних класифікацій транскордонних процесів, дослідження їх еволюції та міфології, всебічного обґрунтування та практичного застосування поняття кордонів як чітко фіксованих ліній. Цей метод активно розвивали лорд Керсон (Curson), Т. Гоулдіх, С. Фосетт – всі – Великобританія, С. Богс (Boggs) – США.

Розвиток функціонального підходу був започаткований на початку 50-х рр. XX ст. В його рамках активно досліджувався багатосторонній вплив кордонів на різні елементи природного та соціального середовища. Були створені моделі транскордонної взаємодії на різних просторових рівнях, обґрунтовувалося розуміння кордонів як багаторівневого та високо динамічного об'єкту. Цей підхід широко використовувався в прикордонних переговорах та в практиці прикордонного співробітництва, при делімітації та демаркації нових політичних кордонів (включно з морськими). Відомими вченими-функціоналістами є Дж. Прескотт (Prescott) – Австралія, Дж. Гаус (House) (Великобританія), Дж. Мінгі (Minghi) – США, М. Фаушер (Foucher) – Франція, Г. Блейк (Blake) – Великобританія, О. Мартін (Martinez) – США.

Що торкається політичного методу дослідження кордонів, то, на думку В. Колосова, він бере початок в 1970-х рр. Головним об'єктом аналізу є роль кордонів в міжнародних конфліктах. Зокрема, вивчається взаємозв'язок властивостей кордонів та їх ролі у виникненні, еволюції та вирішенні прикордонних конфліктів. При цьому кордони розглядаються як дана реальність. Зазначена методологія має велике значення для вирішення міжнародних та прикордонних спорів і конфліктів, ефективної миротворчої діяльності. Політичний підхід представляють, зокрема, Г. Гертц (Goertz) і П. Діл (Diehl), Г. Стар (Starr), А. Кербі (Kirby) – всі – США [11, с. 608–609].

Постмодерністські парадигми представлені концепціями кордонів як соціального представництва, “практично-політичного сприйняття”, екополітичного підходу, теоріями світової системи й територіальної ідентичності, а також геополітики.

Початок постмодерністського періоду позначається 80-ми роками XX ст.

З точки зору соціального представництва кордони розглядаються як соціальна конструкція та дзеркало соціальних відносин в минулому та сучасному, а транскордонні потоки є важливим елементом етнічної, національної та іншої територіальної структури. Ідеї соціального представництва розвинуті, зокрема, Г. Дійкінком (Dijkink), Е. Бергом (Berg) і С. Оресом (Oras).

“Практично-політичне сприйняття” кордонів відштовхується від тези, що політичні відносини визначають транспарентність кордонів, їх сприйняття людьми

та практику прикордонної соціальної активності останніх. Велику увагу у концепції приділено менеджменту прикордонних регіонів та транскордонному співробітництву, регулюванню міжнародної міграції та інших транскордонних потоків, регіональній політиці. Представниками цього напрямку є Г. ван Отем (van Houtum) і О. Крамш (Kramsch) – Нідерланди, Й. Скот (Scott) – Німеччина.

Концепція екополітики трактує відносини між природними та політичними кордонами. Зокрема, аналізуються функції природних та політичних кордонів як інтегративної системи, проблеми менеджменту транскордонних соціо – екологічних систем, зокрема, басейнів рік.

Автори цієї концепції – О. Йанг (Young), Г. Уайт (White) – США, Н. Кліот (Kliot) – Ізраїль, С. Делбі (Dalby) – Канада, С. Горшков і Л. Коритній Росія [11, с. 610].

У центрі постмодерністських теоретичних конструкцій кордонів та транскордонних процесів є теорія світової системи. Ця теорія була розвинута соціологом Іммануїлом Валлерштайном на початку 70-х років минулого століття в спробі пояснити сутність і процеси капіталізму, індустріальної революції та комплексу взаємозалежностей між першим, другим та третім світами [12]. Мультидисциплінарні дослідження були сфокусовані на історичному вивченні росту світової системи і сучасних процесів, в якому він проявляється.

Ключовим положенням теорії світової системи є теза про те, що світова економіка повинна вивчатися як єдине ціле. Її розвиток характеризується двома провідними тенденціями: міжнародним поділом праці, що поглиблюється, та вдосконаленням транспорту та телекомунікації.

Ці положення були конкретизовані в понятті “глобалізація”, що отримало найбільше поширення в 90-ті роки ХХ ст. Зазвичай, воно використовується для

позначення глобального ринку, в якому фінансові трансакції є миттєвими, охоплюючими весь світ і в якому транснаціональний бізнес не тільки продає свою продукцію у всьому світі, але також розміщує в тих чи інших країнах частину свого виробництва.

Серед систематизованих поглядів на природу феномена кордонів особливо виділяється теорія геополітики. Сам термін “геополітика” у багатьох викликає від’ємні асоціації, пов’язані з трагічними подіями історії людства в ХХ ст. Але реінкарнація кордонів, що відбулася за минулі десятиліття, а разом із нею і реінкарнація геополітики, призводять до поступової “реабілітації” цього поняття.

Вчення геополітики виникло в кінці ХІХ ст. Шведський вчений Йоганн Рудольф Келлен (Kjellen), який ввів в 1899 р. в обіг поняття “геополітика” в праці “Держава як форма життя” [14, с. 9], дещо пізніше, в 1914 р. визначав цей термін як теорію держави у значенні географічного організму або феномену в просторі. Пізніше це визначення розвивали К. Хаусхофер (Haushofer), Д. Уйтслі (Whittlesey), Е. Уолш (Walsh), С. Коґен (Cohen), Г. О. Туатейл (O. Tuathail) та інші.

Сучасне розуміння геополітики, як правило, виходить з того, що цей феномен являє собою теорію міжнародної політики, що розглядає відносини між народами та розвиток світової політики як зумовлені територіальним простором, на якому вони відбуваються.

Залежно від пріоритетів у розвитку геополітики вчені виділяють чотири стадії:

1) геополітику “народу для імперіалістичної гегемонії”, 2) німецьку геополітику, 3) геополітику епохи холодної війни, 4) геополітику після холодної війни.

Є в теоретичній рефлексії кордонів та геополітиці проблема, яка викликає найбільший інтерес. Це – проблема безпеки. Як вже зазначалося, в транскордонну взаємодію суб’єкти вступають з “роздвоєним”, суперечливим бажанням: з одного боку, використати на свою користь “капітал”, переваги комунікації з закордонними партнерами, з іншого – вберегтися від ризиків і загроз, які вона неминуче з собою несе.

Саме поняття безпеки дослідниками інтерпретується по-різному. В найбільш загальному розумінні воно розглядається як збереження життєво важливих систем і відсутність загроз життю людей і їх діяльності [15, с. 1365]. Спеціалісти відзначають, що сьогодні безпека все більше використовується не тільки як чисто військовий термін, хоча він, безумовно, найперше включає в себе і протидію тероризму, і зміцнення зовнішніх кордонів, і підтримання належної боєздатності армії. Безпека все більше отримує соціальний “вимір” (є навіть термін “соціальна безпека” – “social security”, яким позначається стан захищеності від щоденних ризиків та загроз). До соціальних аспектів безпеки відносять злочинність, екологію, епідемії, наркоманію, а також міжгенічні відносини. Отже, безпека стала дуже об’ємним поняттям, що охоплює багато соціальних, економічних, політичних та інших процесів [16, с. 15].

Що торкається проблематики транскордонних процесів, то особлива увага звертається на ту обставину, що безпека кордонів – поняття конкретно-історичне. Скажімо, в Фінляндії, не дивлячись на конфлікти в минулому, кордон із Швецією сприймається загалом позитивно. Прикордонні відносини ж з Росією нерідко розцінюються як джерело нелегальної міграції, криміналітету та інших загроз. В самій же Росії подібним чином розглядається прикордоння з деякими сусідніми країнами, скажімо, з Казахстаном, звідки очікуються такі загрози як контрабанда наркотиків, мусульманський фундаменталізм, нелегальна міграція з Афганістану та з усієї Центральної Азії. В свою чергу, в значної частини політичної еліти і титульної нації Казахстану є побоювання того, що транскордонні відносини з Росією можуть активізувати ірредентичні настрої в частині регіонів держави.

В літературі виділяють традиціоналістські та постмодерністські погляди на безпеку кордонів [16, с. 14–15].

Традиціоналістське розуміння безпеки кордонів має декілька аспектів. Найперше, прикордоння повинно попередити військову небезпеку від потенційного ворога. Для цього тут концентруються військові частини та вводиться особливий режим, завданням якого є забезпечення ефективної відсічі можливої агресії. Далі, в прикордонній зоні встановлюється суворий контроль за транскордонними потоками. Цей контроль здійснюється спеціальними підрозділами на самому кордоні та в прикордонні.

Ще однією з особливостей традиціоналістського підходу до безпеки кордонів є спроби державних інституцій прогнозувати та нейтралізувати можливі проблеми в прикордонні.

Нарешті, розуміння кордону як рубежу безпеки впливає із функції захисту держави в цілому. Воно ґрунтується на тому, що захист інтересів прикордонних регіонів подібний до захисту інтересів загальнодержавних. Геоекономіка в даному випадку

підпорядковується геополітиці. З одного боку, політичні лідери можуть кваліфікувати ту чи іншу проблему прикордоння як загальнодержавну геополітичну проблему і загрозу національній безпеці. Скажімо, значні інвестиції сусідньої держави інколи кваліфікуються як економічна основа сепаратистського руху в прикордонні. З іншого боку, можуть бути спроби пояснення певних труднощів неадекватністю потребам сьогодення існуючого статусу прикордонного регіону (в першу чергу, наявністю чи відсутністю у нього тих чи інших повноважень). Наприклад, можна легко пояснити проблеми розвитку тієї чи іншої галузі економіки прикордоння занадто великою відкритістю кордонів і розвитку прикордонної торгівлі.

Що торкається постмодерністських трактувань безпеки кордонів, то вони теж досить різноманітні. Спільним знаменником їх є точка зору, що за умов інтенсифікації міжнародних відносин реалізація традиційних функцій прикордонних регіонів, в тому числі і в сфері безпеки, суттєво змінилися. Прикордонні регіони повинні стати локомотивами економічного зростання та інноваційними центрами держави. Це досягається шляхом створення транскордонних систем, таких як промислові парки, спеціальні економічні зони, різноманітні спільні проекти тощо. В результаті долаються рудиментні явища історії та стереотипи (як це було, скажімо, між Францією та Німеччиною).

На основі вказаного спільного знаменника змінюється і розуміння загроз національній та регіональній безпеці.

По-перше, утверджується переконання, що на нові виклики недостатньо відповідати тільки військовою силою, поліцією чи воєнізованими формуваннями. Про це свідчить хоча б той факт, що, незважаючи на зусилля потужних армій, адекватних результатів в боротьбі з нелегальною міграцією, міжнародним тероризмом, незаконним обігом наркотиків та зброї на сьогодні, на жаль, немає.

По-друге, спроби взяти під контроль зростаючі транскордонні потоки тільки старими методами, пов'язаними з посиленням бар'єрної функції кордонів, є недостатньо ефективними, більше того, вони є шкідливими для суспільства та економіки. Адже тісна співпраця сусідніх держав, що ґрунтується на спільності інтересів та потреб, демілітаризація прикордонних ареалів і відкриті кордони якраз і можуть принести потрібні результати в царині безпеки.

По-третє, у відповідності з постмодерністським підходом до питань безпеки, уряди повинні внести свою частку в розвиток транскордонного співробітництва на локальному рівні. Центральні органи влади не можуть більше ігнорувати специфічні регіональні інтереси чи створювати на шляху їх реалізації в процесі транскордонного співробітництва перешкоди. Таким чином, безпека кордонів отримує свій регіональний вимір.

По-четверте, вироблено нове розуміння захисту кордонів. У зв'язку з інтенсифікацією транскордонних процесів і все більшим розгортанням їх в глибину територій держав (міжнародні аеропорти, вільні економічні зони тощо) боротьба з явищами, що складають загрозу безпеці кордону, повинна вестися на всій території країни.

По-п'яте, питаннями безпеки кордонів сьогодні повинна опікуватися не тільки держава, але й місцеві органи влади та міжнародні організації, інші суб'єкти суспільного життя [16, с. 15].

Як в реальному житті транскордонні процеси багато в чому залежать від збройних конфліктів, так і в теорії суспільства соціологія кордонів тісно пов'язана із соціологією війн. В різноманітних трактуваннях феномену війни виділяють релігійні, натуралістичні, психологічні, технократичні та інші концепції. При цьому досліджуються значення, історія, типи, причини і наслідки війн [17, с. 1166].

Як бачимо, за свою тривалу історію людство в особі кращих думаючих його представників багато зробило для того, щоб отримати вичерпні відповіді на питання сутності транскордонних явищ.

Проте, будь-яке знання обмежено часом. Його обсяги та якість багато в чому залежать від пізнавальних засобів, за допомогою яких воно добувається. Чим досконаліші, ефективніші ці засоби, тим різноманітнішим й глибшим, або, інакше кажучи, багатшим є знання.

Це в повній мірі стосується й теоретичної рефлексії транскордонних процесів. Можна з упевненістю констатувати, що сьогодні, з одного боку, є всі умови, з іншого – настав слушний час для того, щоб *ця рефлексія забезпечила не тільки лінійний, але й інтегральний аналіз об'єкту*. Іншими словами, від дослідження окремих сторін транскордонних процесів слід перейти до пізнання їх цілісного образу.

Такий підхід дружно вітають всі суспільствознавці й, зокрема, представники науки про кордони – лімології.

Так, В. Колосов не має сумніву в тому, що лімологія все більш трансформується в міждисциплінарну галузь знання, яку розвивають паралельно політологи, соціологи, етнологи, психологи, антропологи, юристи, економісти фізичні географи і навіть спеціалісти з технічних наук. Він вважає, що з поглибленням диференціації транскордонних досліджень зростає необхідність створення теорії, яка б пододала межі вузько дисциплінарних розробок, об'єднала різні аспекти світової системи політичних і адміністративних кордонів і пояснила їх еволюцію [18, с. 606].

Аналогічні оцінки висловлює Е. Бруне-Джейлі (Brunet-Jailly). Вчений, зокрема, підкреслює необхідність створення "синтетичної" теорії кордонів та транскордонних регіонів. При цьому можуть використовуватися *сучасні інтерпретації розвитку соціального організму*, такі, як парадигма Е. Гідденса (Giddens), який спробував розвинути класичні структуралістські погляди К. Маркса (Marx) і Т. Парсонса (Parsons) [19, с. 630].

Для здійснення інтегрального аналізу транскордонних процесів конче потрібен науковий інструментарій, свого роду набір пізнавальних "відмичок", що відповідав би певним критеріям. Зокрема, цей інструментарій повинен бути універсальним і ефективним. Далі, він має забезпечити коректну трансформацію отриманого знання про об'єкти від його вищих до нижчих форм. Нарешті, це пізнавальне знаряддя мусить адаптувати наявне знання для практичної реалізації й наступного його моніторингу.

Порівняльний аналіз когнітивних парадигм транскордонних явищ, проведений в статті, на мій погляд, дозволяє стверджувати, що в найбільш повній мірі цим вимогам відповідає *методологія системного дослідження суспільства (системна методологія)*.

Пілотна аплікація системної методології для аналізу та управління сучасними транскордонними процесами здійснена в процесі реалізації міжнародного проекту

“Кордони для людей”. Проект підготовлений Інститутом транскордонного співробітництва (м. Ужгород, Україна) разом із своїми партнерами в рамках Програми ENPI (2007-2013 рр.) Європейського Союзу. Початок реалізації проекту – 1 жовтня 2010 р., завершення – 1 жовтня 2012 р.

Загальною метою Проекту стала оптимізація управління транскордонним співробітництвом сусідніх регіонів Румунії, Словаччини, Угорщини та України. Його специфічними цілями: 1) розробка програми “Ефективне транскордонне співробітництво через міжнародний моніторинг та координацію діяльності національних суб’єктів”; 2) створення організаційних структур, що забезпечать імплементацію цієї Програми.

Прикордонним партнером в Проекті виступав Інститут суспільних наук Словацької Академії Наук (м. Кошице, Словаччина). Національним партнером – Інститут світової економіки та міжнародних відносин АН України. Цільовими групами Проекту стали різноманітні соціальні інституції та соціальні групи (на макро-, мезо та мікрорівнях) країн Європейського Союзу та України. Кінцевими бенефіціарами – населення прикордонних регіонів Румунії, Словаччини, Угорщини та України. До виконання проекту було залучено більше 40 експертів з України та інших країн Європи.

Головним підсумком Проекту є створення *системи індексації та моніторингу транскордонного співробітництва та методики її соціальної імплементації*.

Не вдаючись до її детального аналізу¹, зазначу, що *система індексації та моніторингу транскордонного співробітництва (СІМ) в Європі – це комплекс теоретичних та організаційно-практичних заходів, який забезпечує коректний аналіз і порівняння загальних і відмінних рис, а також тенденцій розвитку транскордонного співробітництва в різних регіонах Європи з метою підвищення його ефективності, перш за все шляхом оптимізації управління*.

СІМ є *універсальною моделлю аналізу та оптимізації управління транскордонним співробітництвом* як на новому Східному кордоні в цілому, так і в його окремих сегментах, зокрема.

Відродно, що застосований в Проекті системний підхід до аналізу сучасних транскордонних процесів був підтриманий експертним співтовариством. Це показала презентація СІМ на представницьких міжнародних форумах. Крім того, розроблена методологія вже знайшла імплементацію в інших сегментах європейського прикордоння, зокрема, на норвезько-російському, фінсько-російському, польсько-російському кордонах. За підготовку та реалізацію цього Проекту Інститут транскордонного співробітництва був нагороджений Асоціацією Європейських прикордонних регіонів (АЕВР) відзнакою “За особливі досягнення в європейському транскордонному співробітництві”.

Підсумовуючи зазначене, мабуть, можна зробити такі висновки.

1. Соціологічна рефлексія транскордонних явищ багата і різноманітна. На сьогодні опрацьовано величезний масив історичних даних про виникнення кордонів. Здобута різноманітна інформація щодо їх природи та тенденцій

¹ Вклад методологічних та методичних засад індексації та моніторингу транскордонного співробітництва міститься в розробках Інституту транскордонного співробітництва, що видані на 5 мовах [20, 21, 22, 23].

розвитку. Припіднято покров таємничості над взаємозалежністю елементів тріади “кордон, війна, мир”. Одне слово, в осмисленні цих вкрай важливих явищ суспільного буття є значні фактологічні і концептуальні здобутки.

2. Для кращого розуміння логіки пізнання транскордонних явищ, доцільно виділити три етапи розвитку соціологічного знання про транскордонне .
3. Сучасна глобалізація суспільного розвитку зумовлює якісні зміни в аналізі транскордонних процесів, висуваючи на перший план потреби широкого використання системної методології. В інтегральному осмисленні транскордонних процесів зроблені тільки перші кроки. Попереду – велика праця широкого загалу дослідників та практиків, зокрема, в царині розбудови системної моделі транскордонних процесів, вдосконалення методів кількісної і якісної оцінки транскордонних явищ, ефективної соціальної імплементації отриманої інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Jackson R. J. NATO and Peacekeeping* / Jackson R. J. – London : Unwin Hyman, 2004. – 201 p.
2. *Magna Charta libertatum* [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D1%85%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9&oldid=3158192
3. *Allen Buchanan and Margaret Moore. States, Nations and Borders. The Etics of Making Boundaries* / Allen Buchanan and Margaret Moore. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 321 p. ; *Malcolm Anderson. Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World* / Malcolm Anderson. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 194 p.
4. *Emmanuel Brunet-Jailly. Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective*/ Emmanuel Brunet-Jailly // *Geopolitics*. – 2005. – No 10. – P. 620–634.
5. *Гревес П. Проблема политического равновесия в классической античности* / Гревес П. // XIII Международный конгресс исторических наук. – М. : Мысль, 1970. – С. 35–54.
6. *Черняк Е. Вековые конфликты* / Черняк Е. – М. : Международные отношения, 1988. – 250 с.
7. *Bouwmsma W. J. Venice and the Defense of Republican Liberty* / Bouwmsma W. J. Berkeley : New Portal, 1968. – 154 p.
8. *Hinsley F. H. Power and Pursuit of Peace* / Hinsley F.H. –London : Time, 1998. – 237 p.
9. *Thomas H. Holdich. Political Frontiers and Boundary Making* / Thomas H. Holdich. London: MacMillan, 1916. – 135 p.; *Lionel William Lyde. Some Frontiers of Tomorroou: An Aspiration for Europe* / Lionel William Lyde. London: A.&C. Black, 1915. – 221 p.
10. *Vladimir Kolossov. Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches* / Vladimir Kolossov// *Geopolitics*. – 2005. – No 10. – P. 601–625.
11. *Wallerstein, I. The Modern World – System* / Wallerstein, I. New York: Gotlib House, 1974. – 352 p.; *Hall Thomas D. World-system theory* / Hall Thomas D. // *The Social Science Encyclopedia*. London and New York: Routledge, 1999. – P. 908–923.
12. *Пахомов Ю. Н. Пути и перепутья современной цивилизации* / Пахомов Ю. Н.,

- Крымский С. Б., Павленко Ю. В. – К. : Международный деловой центр, 1998. – 432 с.; Цивилизационная структура современного мира : в 3-х томах / под редакцией Ю. Н. Пахомова и Ю. В. Павленко. – К. : Наукова думка, 2006. – 420 с.
13. *Kjellen R. Der Staat als Lebensform / Kjellen R. – Leipzig: Leben, 1917. – 232 s.*
  14. *Velký sociologický slovník. – Praha : Vydavatelství Karolinum, 1996. – 2023 s.*
  15. *Макарычев А. С. Пространственные характеристики трансграничной безопасности: концептуальные контексты / Макарычев А. С. // Безопасность и международное сотрудничество в поясе новых границ России. – М. : НОФМО, 2002. – С. 15.*
  16. *Velký sociologický slovník. – Praha: Vydavatelství Karolinum, 1996. – 2023 s.*
  17. *Vladimir Kolossov. Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches / Vladimir Kolossov // Geopolitics. – 2005. – No 10. – P. 601–625.*
  18. *Brunet-Jailly, E. Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective/ Brunet-Jailly, E. // Geopolitics. – 2005. – No. 10. – P. 620–634.*
  19. *Устич С. І. Концепція оптимізації системи транскордонного співробітництва / Устич С. І. // Оптимізація системи транскордонного співробітництва: концепція та її пілотна імплементація. – Ужгород : Ліра, 2012. – С. 4–40.*
  20. *Устич С. І. Методика індексації транскордонного співробітництва / Устич С. І. // Посібник із індексації та моніторингу транскордонного співробітництва. – Ужгород : Ліра, 2012. – С. 5–71;*
  21. *Індексні дослідження транскордонного співробітництва. – Ужгород : Ліра, 2012. – 244 с.*
  22. *Ustich S. Analysis and conclusions for the Ukraine-EU borders / Ustich S. // Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours. – Prague : ISD, 2012. – P. 35–45.*

Стаття надійшла до редколегії 12.03.2013

Прийнята до друку 21.06.2013

SOCIOLOGICAL PARADIGMS ON CROSS-BORDER PROCESSES

S. Ustych

*Institute for transfrontier cooperation,
Tseholnyanska Str., 3, Uzhgorod, Ukraine, 88000,
ustich_si@ukr.net*

The article examines the sociological reflection genealogy of borders and cross-border processes. The basic concepts of the nature and mechanisms for development and functional role of cross-border phenomena are considered. The necessity of transition to integrated, multivariate analysis of dynamic conditions of modern state borders based on system methodology is proved.

Key words: borders, cross-border processes, sociological paradigm, globalization, system methodology, indexation, monitoring.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАДИГМЫ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ПРОЦЕССОВ

С. И. Устич

*Институт трансграничного сотрудничества,
ул. Цегольнянская, 3, г. Ужгород, Украина, 88000,
ustich_si@ukr.net*

В статье анализируется генеалогия социологической рефлексии границ и трансграничных процессов. Рассматриваются основные концепции природы, механизмов развития и функциональной роли трансграничных явлений. Обосновывается необходимость перехода к интегральному, многофакторному анализу динамического состояния границ на основе системной методологии.

Ключевые слова: границы, трансграничные процессы, социологические парадигмы, глобализация, системная методология, индексация, мониторинг.